

МЕХАНІЗМИ РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІЧНИХ ЦИКЛІВ

Приріст реального ВВП в Україні підпорядкований класичним економічним циклом. Для регулювання циклів необхідна державна політика економічного розвитку з врахуванням вітчизняних особливостей і закордонного досвіду. В статті розглядаються питання циклічності розвитку і механізми їх регулювання.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: ВВП, економічні цикли.

Еволюційні процеси в макроекономічних системах супроводжуються діалектичними змінами теоретичних підходів до вирішення питань економічного зростання і розвитку. Необхідність перегляду існуючих уявлень про природу економічної динаміки обумовлена глибокими протиріччями теоретичних положень, дотримання яких не змогло перешкодити руйнуванню єдності макроекономічної системи, побудованої на принципах повного усунення деструктивного впливу ринку.

Необхідність пошуку нових шляхів досягнення стабільного економічного просування обумовлена також суто практичними цілями становлення господарських відносин в Україні. Як теоретичний, так і практичний аспекти нових підходів до виявлення джерел економічного розвитку повинні базуватися на пошуку стійких закономірностей, прояв яких по тим чи іншим причинам дотепер залишаються поза увагою дослідників.

Динаміка темпів приросту валового продукту України в перші роки незалежності відображає глибокий взаємозв'язок економічних процесів і тих явищ, що передували відходу від командно-розподільних методів регулювання (рис. 1). Фаза економічного підйому в Україні почалася значно пізніше, ніж на всьому пост-радянському просторі. Позитивні тенденції приросту ВВП указують на те, що незалежна Україна пройшла 14-літній шлях складних і неоднозначних трансформаційних перетворень від системи з централізованим командним розподілом ресурсів до нового типу регулювання виробничих процесів.

Сукупне падіння ВВП за цей період склало 51,27 %. Негативні темпи приросту спостерігалися до 1999 р., коли його величина склала тільки 37,8 % від рівня 1990 р. Зміна темпів приросту реального ВВП України носить явно циклічний характер. За суттєвим падінням цього показника у 1990—1994 р. (від — 3,4 % до

23,0 %) і підйомом у 2001 р., (+ 9,0 %) слідує зниження у 2002 р. (+ 4,1 %) [1, 2].

Одне з дискусійних питань сучасної економічної науки, яке має безпосереднє відношення до сьогоднішніх проблем національного розвитку, полягає у встановленні джерел циклічних явищ і впливу на них механізму державного регулювання. Для методології дослідження дуже важливий той факт, що значне місце в історії нашої держави займає період відсутності ринкових механізмів регулювання на макроекономічному рівні. Один з аспектів обґрунтування «неринкової» системи господарювання якраз і складався в намаганні усунути вплив нерівномірності розвитку. Однак дослідження динаміки макроекономічних процесів виявило присутність циклічності в зміні визначальних параметр. Перехід до незалежності в Україні прямо пов'язаний із загостренням критичного стану адміністративно-розподільної системи до рівня безконтрольної зміни господарських відносин.

Перехід до принципово нових регулюючих функцій управління полягає в знятті тотального державного впливу і з вивільненням ринкових механізмів на всіх рівнях макросистеми, а це приводить до оголення тих системних протиріч, які до цього стримувалися. В першу чергу оголилися проблеми досягнення стійких макроекономічних параметрів. Наслідком усунення стримуючого впливу державного регулювання став прояв реального економічного стану.

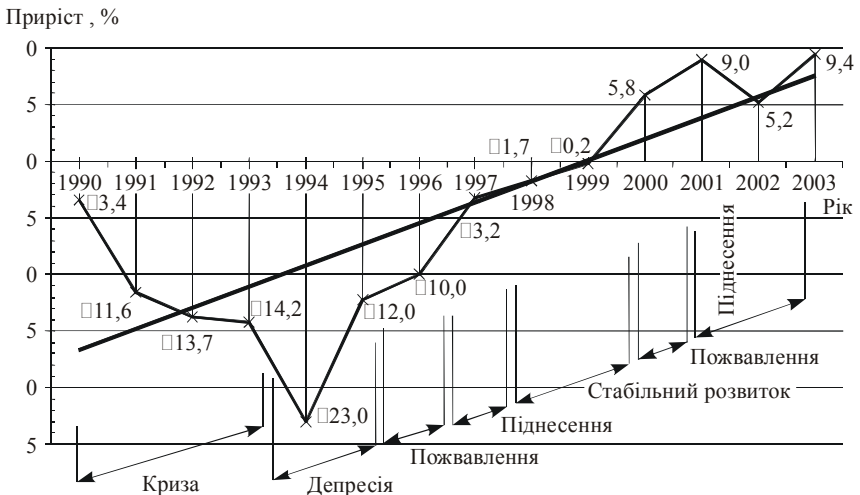

Рис. 1. Циклічність приросту реального ВВП в Україні

Негативний рух кривої, що спостерігається в перші роки незалежності, узагальнено відображає глибину тих проблем, що вимагають вирішення. Конкретизація джерел циклічності темпів приросту ВВП деталізує основні тенденції в галузях народного господарства. Підйом показників у 2000—2001 рр. обумовлений високим врожаєм у сільському господарстві, частка якого у ВВП склала 15—16 %, а також впливом промислового комплексу в частині експорту продукції металургійного і паливно-енергетичного комплексів.

Нашарування на інституційно-організаційні проблеми реформування системи державного регулювання в Україні протиріч суто економічного характеру обумовлює високий рівень актуальності розробки теоретичних положень економічної політики. На переломному моменті становлення Української незалежності необхідне формування наукового підходу до розробки державної політики економічного розвитку з врахуванням вітчизняного і закордонного досвіду [3].

Перші програми регулювання циклів були розроблені і реалізовані ще в 20-х роках минулого сторіччя. На даний час методи державного впливу на макроекономічну динаміку зазнали суттєвих змін. Так у перших програмах урядів ринкових країн пріоритетними зонами регулювання були: політика центрального банку і регулювання процентних ставок, стабілізація цін, скорочення безробіття шляхом зниження заробітної плати у період депресії, фіскальна політика.

Банківська кредитна політика складалася в застосуванні механізмів раціонування кредиту і регулювання дисконту з метою обмеження кредиту у «гарні» часи і розширення в «погані». Для маніпуляції дисконтною ставкою передбачався вплив на умови одержання кредиту з використанням операцій на відкритому ринку. Механізмом стабілізації цін слугували коливання обсягів виробництва і зайнятості.

Зниження заробітної плати зменшує амплітуду промислових коливань, але виникає проблема врахування стихійних ринкових наслідків. Справа в тім, що заробітна плата формує сукупний потік доходів і, отже — сукупний попит, а наслідки від порушення цього єдиного комплексу в значній мірі непередбачені. Перенос у межах фіскальної політики частини суспільних робіт з «гарних» часів на «погані» для зниження безробіття дає обмежені наслідки і, крім того, пов'язаний з необхідністю подолання складних питань прогнозування макроекономічних наслідків.

На даний час у світовій практиці державної політики регулювання циклів відбулися суттєві зміни, але перевірені часом ефек-

тивні програми, розраховані на тривалий період, відсутні. З теоретичної точки зору, програми макроекономічного регулювання, спрямовані на компенсування циклічних змін ділової активності, можна об'єднати в три умовні групи: з вбудованим механізмом гнучкості, з автоматично діючими контрзаходами компенсації, керовані програми.

Одним з основних елементів програми з вбудованим механізмом гнучкості є крута прогресивна шкала податку на прибуток, що автоматично реагує на зміну економічного становища. Фіксована система ставок передбачає швидке зростання податків зі зростанням доходів і їх зниження зі зменшенням доходів. У періоди економічного підйому з низьким рівнем безробіття податкові надходження зростають, а виплати — знижуються. У періоди депресії формуються зворотні тенденції. Такий же механізм застосовується для стабілізації в проблемних галузях поза залежністю від макроекономічної ситуації, наприклад — до сільськогосподарства.

Система «вбудованих стабілізаторів» спрямована на зниження амплітуди циклічних коливань, але не здатна вплинути на стан доходу і зайнятості. Ці інструменти підключаються, коли деякі індекси знижуються до визначених критичних рівнів. Основними регуляторами цієї системи є податкові ставки й урядові витрати.

Керована програма компенсування передбачає активну участь у розробці і реалізації антициклічних дій виконавчої влади. Підходи до розробки заходів використовуються досить гнучкі — від повного невтручання, до корегування індексів і коефіцієнтів. Для екстреного вживання відповідних заходів необхідні вагомі обґрунтування, тому що помилки в прогностичному реагуванні можуть призвести до негативних непередбачених наслідків.

На компенсування циклів спрямовані програми стабілізуючої бюджетної політики. Політика балансування бюджету передбачає схему забезпечення бюджетного надлишку в роки економічного буму і дефіциту в роки депресії. Фіксована структура податкових ставок забезпечує коливання податкових надходжень до бюджету у залежності від коливань національного доходу. Для підкріплення програми стабілізації необхідне проведення визначених заходів в кредитно-фінансовій політиці. У період інфляції комплекс заходів спрямований на зниження сукупних витрат у межах економічної системи. До них відносяться: використання бюджетного надлишку для викупу державного боргу з банківсь-

кої системи, зменшення портфеля державних паперів у банках, зміна банківських дисконтних ставок і суми резервів, зменшення обсягу урядових позичок і урядових гарантій по позичках.

У періоди економічної депресії передбачаються заходи проти-лежного характеру, спрямовані на зростання загальних витрат. Урядові витрати і податки активно впливають на ринкову ситуацію і стан ділової активності. Витрати уряду спрямовані на розширення ринку, збільшення зайнятості і підвищення цін, а податки — на звуження ринку, скорочення зайнятості і зниження цін. У цілому передбачається пристосування бюджету до урядових потреб, які змінюються таким чином, щоб його сукупний вплив на зайнятість і купівельну спроможність залишалося стабільним. Такі методи регулювання ефективні у випадку помірних коливань. У періоди глибокої рецесії чи інфляції вимагаються надзви-чайні фіскальні заходи.

Для стабілізації сукупного попиту ООН пропонує такі методи: стабілізація рівня прямих інвестицій, зміна державних інвестицій на протигагу приватним з метою компенсації коливань останніх, компенсація змін у споживчих витратах сукупними інвестиціями (державними і приватними).

Для підтримки стабільності і зростання в тривалій перспективі Комісія ООН пропонує комплекс заходів:

1. Підтримка ефективного попиту з боку уряду на рівні, що відповідає стану повної зайнятості.
2. Гнучка шкала прибуткового податку і програми соціального забезпечення залежно від стану економіки.
3. Розробка скоординованих державних інвестиційних програм.
4. Розробка програм, спрямованих на стабілізацію доходів у сільському господарстві [4].

Сам факт наявності суттєвих економічних коливань вказує на незбалансований і неврівноважений стан макроекономічної системи. Теоретично, у періоди економічного підйому цільові інвестиції і розширене споживання можуть без інфляції забезпечити повну зайнятість. Тривала підтримка такого стану повинне забезпечити стійке зростання і розвиток.

Висновок про те, що підвищення заробітної плати за рахунок прибутків корпорацій забезпечить ріст споживання і високі інвестиції одночасно за рахунок зростання сукупного попиту, не є повністю виправданим. Зв'язок між показниками заробітної плати і прибутками корпорацій, цінами, сукупним попитом і інвестиціями значно складніше, тому що визначається рівнем макро-

економічної результативності. Зростання загальної суми витрат за рахунок збільшення заробітної плати призводить до інфляції. Зміна співвідношення між заробітною платою і прибутками розглядається як результат циклічних коливань. Для того, щоб загасити цикл за високого рівня зайнятості і домогтися відносної рівноваги між заробітною платою і прибутками, можна або стабілізувати приватні інвестиції, або компенсувати їх коливання заходами фіскальної і кредитно-грошової політики. У суспільстві зі стійкою повною зайнятістю виникає тенденція до підвищення співвідношення між заробітною платою і прибутком, що сприяє більш рівномірному розподілу доходу. Таким чином, джерела макроекономічної циклічності визначаються динамікою відношення показників заробітної плати до прибутку і кінцевого споживання до валового нагромадження. Як показало дослідження, макроекономічні пропорції в Україні не відповідають означеним вище вимогам (табл. 1).

Таблиця 1

**ДИНАМІКА МАКРОЕКОНОМІЧНИХ
ПРОПОРЦІЙ В УКРАЇНСЬКІЙ ЕКОНОМІЦІ**

Рік	Заробітна плата / прибуток	Кінцеве споживання / валове нагромадження
1991	1,32	4,07
1992	1,07	2,72
1993	0,71	1,76
1994	0,92	1,92
1995	1,16	2,86
1996	1,58	3,52
1997	1,52	3,80
1998	1,47	3,91
1999	1,16	4,42
2000	1,03	3,82
2001	0,96	3,51
2002	1,08	3,73
2003	1,06	3,43

Значні коливання між заробітною платою найманих робітників і валовим прибутком, змішаним доходом (від 0,71 до 1,58), кінцевим споживанням і валовим нагромадженням (від 1,76 до 4,07) вказують на наявність серйозних перешкод подолання циклічності. Відносну стабілізацію пропорцій вказаних показників після 2000р. на рівні 1,0 і 3,5 не можна розглядати як таку, котра свідчить про їх подолання, тому що має значення також і розмір цих співвідношень. Так, практично рівна частка заробітної плати найманих працівників і валового прибутку корпорацій у структурі ВВП України (40—45 %) не характерна для розвинутих країн. У США, наприклад, заробітна плата складає на даний час більш 70 %, прибуток корпорацій — близько 5 %, а перевищення заробітної плати, відповідно, 14—15 разів. Установлення макроекономічних пропорцій в Україні на такому рівні свідчить про надзвичайно низькі заробітну плату населення і його купівельну спроможність, що і є сигналом існування об'єктивних перешкод до розвитку внутрішнього ринку.

Більш ніж 3-х кратне перевищення кінцевого споживання над валовим нагромадженням також не можна враховувати як позитивне явище, адже це вказує не на високе кінцеве споживання, а на низьке валове нагромадження: подальше зіставлення прибутку корпорацій і нагромадження основного капіталу показує наявність між ними суттєвого розриву, майже два рази на користь прибутків. Як бачимо, підприємницькому сектору України не потрібні банківські кредити для інвестування їх виробничої діяльності, адже вони мають достатні внутрішні резерви, але не використовують їх повною мірою для розвитку виробництва і створення нових робочих місць.

Такі пропорції вказують на високу нерівномірність розподілу доходу в Україні. Для ліквідації диспропорцій первинного перерозподілу доходу необхідне суттєве зростання заробітної плати і підвищення її частки в структурі ВВП хоча б до 55—58 % (як це було наприкінці 80-х рр. минулого сторіччя в СРСР). Крім цього, необхідний комплекс заходів зі стимулювання виробників до інвестування в розширення власного виробництва, створення нових робочих місць і вирішення в такий спосіб проблем безробіття. Для більш рівномірного розподілу доходу потрібне широке використання арсеналу вторинного перерозподілу доходу в системі оподаткування і соціального забезпечення.

В залежності від рівня технічного розвитку окремих галузей, їх схильності до інноваційного оновлення можливості і межі зростання продуктивності праці в них різні. З огляду на ці об-

ставини, співвідношення між заробітною платою і цінами по галузях відрізняється значними диспропорціями. Динамічна рівновага між показниками «заробітна плата — прибуток» і «витрати — ціни» забезпечується механізмами державного регулювання. Але домогтися ідеального співвідношення між заробітною платою, ціною і прибутками і забезпечити за рахунок цього стабільну рівновагу між заощадженням і інвестуванням, практично неможливо. Тому в умовах сталого ринку макроекономічна система знаходиться то в стані експансії, то в стані рецесії, а задача державного регулювання полягає в тому, щоб вчасно спрогнозувати кон'юнктуру і розробити відповідну програму стабілізації.

Найближча історична ретроспектива вказує на наявність значних перешкод на шляху Української економіки до стану стабільного розвитку, при цьому відзначається суттєвий вплив політичної складової. В узагальненому вигляді питання досконалості перетворень зводиться до необхідності дотримання балансу між політичним й економічним устроєм, порушення якого приводить до руйнівних наслідків системного характеру.

Функціонування Української економіки в стані жорсткого державного управління в СРСР фіксує вихідний стан незалежності як протилежний ринковим умовам. Така ситуація дає можливість для врахування в теоретико-методологічному осягненні всього діапазону можливих підходів до розробки принципів державного регулювання. З цією метою високу чутливість до адміністративно-розподільчих методів управління варто доповнити механізми ринкового регулювання.

Література

1. *Геєць В. М., Скрипниченко М. І.* Від екзогенно залежної до ендогенно орієнтованої стратегії розвитку економіки // *Економіка і прогнозування.* — 2003. — № 1. — С. 36.
2. *Завадский Й., Попова В.* Влияние регулирования на природу цикличности макросистем. // *Экономика Украины* № 6, 2004.— С. 20—25.
3. *Туленков М.* Методологічні засади ефективності державного управління / *Економіка та держава*, 2004. — № 9. — С. 13—24.
4. *Хансен Э.* Экономические циклы и национальный доход. Т. 2. М.: Экономика, 1997. — Гл. 29.

Стаття надійшла до редакції 09.01.2006